

**TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE ARAPÇA VE FARŞÇADAN ALINAN
SÖZCÜKLERİN ÜNLÜLERİNDEKİ SES OLAYLARI****PHONETIC EVENTS IN TURKMEN TURKISH'S VOWELS OF
WORDS TAKEN FROM ARABIC AND PERSIAN***Engin GÖKÇÜR****Özet:**

Türkmen Türkçesi Türk dilleri ailesinin Güney-Batı grubunda yer alır. Bu yönüyle Oğuz grubu Türk dillerinin doğu kolunu teşkil eder. Türkmen Türkleri 18. yüzyıla kadar Orta Asya Türklerinin ortak yazı dili olan Çağatay Türkçesini kullanmışlardır. Türkmen Türkçesinin temeli 18. yüzyıldan sonra kaleme alınan eserlerin dili ile oluşturulmuştur. Türkmen Türkçesinin söz varlığının büyük bir oranını Türkçe sözcükler oluşturur. Bunun yanında Rusçadan, Arapçadan, Farsçadan ve Moğolcadan alınan sözcükler de oldukça büyük bir oran oluşturur. Özellikle Arapça ve Farsçadan alınma sözcüklerdeki seslik değişmeler sözcükleri tanınmayacak hale getirmiştir. Bu çalışmada Türkmen Türkçesi edebî ürünleri ve sözlüklerindeki Arapça ve Farsçadan alınmış sözcüklerin ünlülerinde görülen ses olayları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, Ünlüler, Ses Olayları, Alıntı Sözcükler, Söz Varlığı.

Abstract:

Turkmen Turkish is involved in South-Western groups of Turkish language family. In this respect, it constitutes the eastern arm of the Oghuz group of the Turkish languages. Turkmen Turks have used the Chagatai Turkish's literary language, which is common in Turkey until the 18th century. The foundation of Turkmen Turkish language was created with the language of works which were penned after the 18th century. Turkish words form a great rate of Turkmen vocabulary. In addition, the words taken from Russian, Arabic, Persian and Mongolian also create a quite large proportion. Especially allophonic changes in the words taken from Arabic and Persian words have made it beyond recognition. In this study, the phonetic events seen in the vowels of words borrowed from Arabic and Persian located in Turkmen Turkish literary products and its dictionaries are examined.

Key words: Turkmen Turkish, Vowels, Phonetic Events, Quote Words, Vocabulary.

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Gümüşhane engingokcur1@gmail.com

GİRİŞ

Türkmen Türkçesinde üç alfabe kullanılmıştır. 1928'e kadar Arap Alfabeti, 1928-1940 yılları arasında Latin alfabesi, 1940'tan günümüze kadar gelen süreçte ise Kiril Alfabeti kullanılmıştır. 1928-1940 yılları arasında kullanılan Latin Alfabetinde dokuzu kısa yedisi ise uzun olmak üzere toplam 16 ünlü kullanılmıştır. Bu alfabede kapalı ve açık e seslerinin uzun şekilleri kullanılmamıştır. Bu dönemde ünlü uzunlukları ikiz ünlü şeklinde gösterilmiş, 1930'dan sonra uzunlukların gösterilmesi alfabeden çıkarılmıştır. Benimsenen Kiril Alfabetiyle de uzun ünlülerin bir kısmı “ıy, iy, üy” şekillerinde diftonglu gösterilmiştir. Bunun dışındaki uzunluklar ise belirtilmemiştir (Azmun, 1990, s. 75).

1. ÜNLÜLER

Türkmen Türkçesinde dokuz ünlü vardır. Bunlar; a, e, ä, ı, i, o, ö, u, ü ünlüleridir. Bu ünlülerden açık e sesi “ä” Türkiye Türkçesinde kullanılmaz. Bu ünlü a ile e arasında boğumlanır. Bu ünlünün gerek uzun şekli ve gerekse de kısa şekli çoğunlukla Arapça ve Farsçadan alınma sözcüklerde görülür: cäht < Ar. cehd; mährap < Ar. mihräb; mähir < Far. mihr; şäher < Far. şehir; zäher < Far. zehr; ääşgäär (TDS. äşgär) “aşıkär” < Far. aşikär; tääç (TDS. täç) “taç” < Ar. täc; helääk (TDS. heläk) < Ar. heläk; hünkäär (TDS. hünkär) < Ar. hunkär; övlüyää (TDS. övlüyä) < Ar. evliyä; nääz (TDS. nüz) < Far. nüz; tääze (TDS. täze) < Far. täze vb. Bu ünlünün Türkçe sözcüklerde kullanımı nadirdir: äber- “alıvermek”, äkel- “getirmek”, äkit- “alıp gitmek, iletmek”; bääbek (TDS. bäbek) “bebek”; dääli (TDS. däli) “deli”; äädik (TDS. ädik) “çizme”; gääbe (TDS. gäbe) “şişkin”; nääçe (TDS. näçe) “kaç”; nääme (TDS. näme) “ne”.

1.1. Uzun Ünlüler

1.1.1. Birincil Uzun Ünlüler (Asli Uzun Ünlüler)

Bilindiği gibi Türkiye Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınma sözcüklerdeki birincil uzun ünlülerin bir kısmı yazı dilinde gösterilmemesine karşın konuşma dilinde korunmuştur: şair (şa:ir), numune (numu:ne), iman (i:man) vb. Bu ünlülerin bir bölümü ise normal süreli ünlüye dönüşmüştür: ihmal, kemal, metruk, beyaz, hiç, rahat, ruh vb. (Ergenç, 2002, s. 37; Yazım Kılavuzu, 2009, s. 5). Türkmen Türkçesinde Türkçe sözcüklerde olduğu gibi Arapça ve Farsçadan alınma sözcüklerdeki birincil uzun ünlülerin korunduğu görülür: aadam “insan”, aalım “aalım, bilgin”; aaşık “aşık”; dessaan “destan”, belaa “bela”; çoğaa “cevap”; dovaam “devam”; kaanuun “kanun”; şaadıyaan “mutlu” (Kara, 2012, s. 30-32); TrkmT. aahir ~ TT. ahir < Ar. ähir; TrkmT. aasuuda < Far. äsüde; TrkmT. caan ~ TT. can < Far. cän; TrkmT. naazeniin ~ TT. nazenin < Far. näzenîn; TrkmT. alaamat ~ TT. alamet < Ar. ‘alämet “iz, işaret”; TrkmT. ıkbaal ~ TT. ikbal < Ar. ikbäl;

TrkmT. iklim ~ TT. iklim < Ar. iqlîm; TrkmT. ikraar ~ TT. ikrar < Ar. ikrâr; TrkmT. peryaat ~ TT. feryat < Far. feryâd.

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsça menşeli sözcüklerin bir kısmındaki birincil uzun ünlüler yarım ünlü değerindeki /w/, /y/ ünsüzleriyle diftonglu olarak yazıya aktarılmıştır: TrkmT. röwşen “parlak, aydın” < Far. rû+şen; TrkmT. dowzah “cehennem” < Far. dūzah; TrkmT. gedaay ~ TT. geda < Far. gedâ; TrkmT. beyhuuş “akılsız, anlayışsız” < Far. bî + hūş; TrkmT. hudaay ~ TT. hūda < Far. hūdâ; TrkmT. humaay “Başına konduğu kimseye mutluluk getirdiğine inanılan talih kuşu” ~ TT. hūma < Ar. humâ; TrkmT. kirey ~ TT. kira < Ar. kirâ; TrkmT. küyze “testi” < Far. kūze; TrkmT. pervaay “kaygı, üzüntü, endişe” ~ TT. perva < Far. pervâ “çekinme, sakinme korku”; TrkmT. veyran ~ TT. viran < Far. vîrân; TrkmT. Eyran “İran” < Far. îrân; TrkmT. eliipbiy ~ TT. elifba < Ar. elif + bâ; TrkmT. beyhuuda ~ TT. beyhude < Far. bî-hūde.

1.1.1.1. Birincil Uzun Ünlülerin Kısılması

Bilindiği gibi Ana Türkçedeki birincil uzun ünlüler Çağdaş Türk lehçelerine kadar uzanan süreçte “ünsüz ikizleşmesi, ön seste y-, v-, h-türemesi, ünlü genişlemesi, ötümlüleşme, ön damaksıllaşma, ünlü türemesi ve ünsüz türemesi gibi seslik olaylarla kısaltmaya maruz kalmışlardır (Tekin, 1995, s. 123-160; Başdaş, 2007, s. 89-101).

Öte taraftan Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınan sözcüklerdeki asli uzun ünlülerin bir kısmının değişik nedenlerle kısaltmaya maruz kaldıkları görülür. Volkan Coşkun, Arapça ve Farsçadan alınma sözcüklerdeki uzun ünlülerin bir kısmının ünlü benzeştirmeleri ve ünlü genişlemesi neticesinde kısaltıldıklarını belirtir. Sözcüğün bünyesindeki kısa ünlünün uzun ünlüyü kensisine benzettiğini belirtir (Coşkun, 2010, s. 54, 57). Hilal Oytun Altun, Türkiye Türkçesinde Arapçadan alınan bazı sözcüklerdeki uzun ünlülerin kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumunun etkisiyle başka seslere dönüşme aşamasında kısaltıldıklarını belirtir ve örnek olarak ‘aynî > aynı, kumrî > kumru, kürsî > kürsü, Türki > türkü, zeytün > zeytin sözcüklerini verir (Oytun, 2012, s. 59). Bazı dilbilimciler Arapça ve Farsçadan alınma sözcüklerdeki asli uzun ünlülerin açık hecede korunduğunu, kapalı hecedeki uzunlukların ise kısaltıldıklarını belirtir. Kapalı hece teşkil eden bu uzun ünlülerin ünlü ile başlayan bir ek alındığı takdirde ise yeniden belirdiklerini ifade ederler. (Demircan, 2013, s. 62; Zülfikar, 1995, s. 439).

Arapça ve Farsçadan alınan aşağıda tespit ettiğimiz sözcüklerin bünyesindeki asli uzun ünlüler, ünlü benzeştirmeleri ve ünlü uyumları neticesinde ses değişikliğine maruz kalmış ve kısaltılmışlardır.

1.1.1.1.1. /ā/ > /a/ Değişimi

TrkmT. adil ~ TT. adil < Ar. ādil; TrkmT. arassa “temiz” < Far. āreste; TrkmT. asmaan ~ TT. asuman < Far. āsmān; TrkmT. bahana ~ TT. bahane < Far. bahāne; TrkmT. cahan ~ TT. cihan < Far. cihān; TrkmT. daana “bilgili” < Far. dānā; TrkmT. amanat ~ TT. emanet < Ar. emānet; TrkmT. owarra “uzak yer” ~ TT. avare < Far. āvāre.

1.1.1.1.2. /ā/ > /e/ Değişimi

TrkmT. seyis ~ TT. seyis < Ar. sāyis; TrkmT. terezi ~ TT. terazi < Far. terāzū.

1.1.1.1.3. /ā/ > /o/ Değişimi

TrkmT. owaaz ~ TT. avaz < Far. āvāz; TrkmT. owarra “uzak yer” ~ TT. avare < Far. āvāre.

1.1.1.1.4. /î/ > /e/ Değişimi

TrkmT. neşder ~ TT. neşter < Far. nîşter.

1.1.1.1.5. /î/ > /ı/ Değişimi

TrkmT. tootı “papağan” < Far. tūtî; TrkmT. zıncır ~ TT. zincir < Far. zencîr; TrkmT. husuusi ~ TT. hususi < Ar. husūsî; TrkmT. raazi ~ TT. razı < Ar. rāzî; TrkmT. sımruug ~ TT. simurg < Far. sîmurg; TrkmT. tagsır ~ TT. taksir < Ar. takşîr; TrkmT. vağşı ~ TT. vahşi < Ar. vahşî.

1.1.1.1.6. /î/ > /i/ Değişimi

TrkmT. şirin ~ TT. şirin < Far. şîrîn; TrkmT. dürbi ~ TT. dürbün < Far. dūr + bîn; TrkmT. şarik ~ TT. şerik < Ar. şerîk.

1.1.1.1.7. /î/ > /ü/ Değişimi

TrkmT. derwüş ~ TT. derviş < Far. dervîş.

1.1.1.1.8. /ū/ > /ı/ Değişimi

naamis ~ TT. namus < Ar. nāmūs; TrkmT. saabın ~ TT. sabun < Ar. şābūn; TrkmT. maayıp “hastalıklı, sakat” < Ar. ma’yūb “ayıplı, ayıplanan, kusurlu”; TrkmT. keywaanı “kadın, ev hanımı” < Far. ked+bānū.

1.1.1.1.9. /ū/ > /i/ Değişimi

TrkmT. terezi ~ TT. terazi < Far. terāzū.

1.1.1.1.10. /ū/ > /o/ Değişimi

TrkmT. çopan ~ TT. çoban < Far. çübān; TrkmT. bossaan ~ TT. bostan < Far. būstān; TrkmT. possun “gocuk” < Far. pūstīn “kürk”.

1.1.1.1.11. /ū/ > /ö/ Değişimi

TrkmT. nöker “hizmetçi” < Far. nūger.

1.1.1.1.12. /ū/ > /u/ Değişimi

TrkmT. dessur ~ TT. destur < Far. destūr.

1.1.1.1.13. /ū/ > /ü/ Değişimi

TrkmT. hūjüm ~ TT. hūcum < Ar. hucūm.

1.1.2. İkincil Uzun Ünlüler

Bir dilin ilk yazılı kaynaklarında normal süreli olup daha sonradan bir ses olayı neticesinde değişikliğe uğramış, boğumlanma süreleri normal süreli ünlülere göre daha uzun olan ünlülere ikincil uzun ünlü diyoruz. İkincil uzun ünlüler çoğunlukla ses düşmelerine bağlı olarak ortaya çıkar. Sözcüklerdeki seslerin düşmelerinde iki ünlünün, bir ünlü ile bir ünsüzün, bir ünlü ile iki ünsüzün, iki ünsüz ile bir ünlünün boğumlanma sürelerinin birleşmesinden ortaya çıkar (Buran, 2006, s. 3-4). Hece kaynaşmasına bağlı olarak ortaya çıkan ikincil uzun ünlüler ise genellikle iki ya da daha çok hecenin kaynaşması neticesinde oluşur. İkincil uzun ünleri aşağıda belirtildiği üzere çeşitli başlıklar altında incelemeyi uygun gördük.

1.1.2.1. Ünsüz Yitimi Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

Arapça ve Farsçadan alınma sözcüklerde iç ve son ses konumundaki çoğunlukla yarı ünlü değerindeki /v/, /y/, /h/ ünsüzleri erime eğilimi gösterir. Eriyen bu ünsüzlerin yükünü üstlenen ünlülerin ise uzamaya maruz kaldığı görülür. Öte taraftan yarı ünlü değerindeki bu ünsüzler Arapçada vezne tabii kalındığında sözcük sonlarında son ses konumunda, kapalı hecelerin başında ve sonunda eriyip yanlarındaki ünlüyü uzattıkları görülür: medvar > medār, müdvir > müdīr (devr), muhtayir > muhtār (hıyar)...vb. (Öztekten, 2001, s. 318-320).

1.1.2.1.1. /d/ Erimesi Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

Son ses konumundaki /d/ ünsüzünün düşmesi neticesinde, düşen ünsüzün yükünü alan ünlünün uzamaya maruz kaldığı görülür: kāāhūda “kethūda” < Far. ked + hūdā.

1.1.2.1.2. /h/ Erimesi Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsça menşeli sözcüklerin bünyesindeki iç ve son ses konumundaki /h/ ünsüzlerinin düşmesi neticesinde, düşen ünsüzün yükünü alan ünlünün uzamaya maruz kaldığı görülür: kööne “eski” < Far. köhne; mäākām “muhkem” < Ar. muhkem; määtāāç (TDS. mātāç) “muhtaç” < Ar. muhtāc; sabaa < Ar. şabaḥ; säāv

“sehv, yanılma” < Ar. sehv; şaazaada “şehzade” < Far. şeh+zāde; tääsiin < Ar. taḥsiin; bääs “yarış, galibiyet” < Ar. baḥs.

1.1.2.1.3. /v/ Erimesi Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

İç ve son ses konumundaki /v/ ünsüzünün yanındaki ünlüyü yuvarlaklaştırması akabinde düşmesi neticesinde düşen ünsüzün yükünü alan ünlünün uzadığı görülür: noobahar “nevbahar” < Far. nev+bahar; noobat “nöbet” < Ar. nevbet; tooba “tövbe” < Ar. tevbe; moolla < Ar. mevlā.

1.1.2.1.4. /y/ Erimesi Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

İç ve son ses konumundaki /y/ ünsüzünün düşmesi neticesinde düşen ünsüzün yükünü alan ünlünün uzadığı görülür: gıbat “gıybet” < Ar. ğiybet; hääsiyet “özellik” < Ar. ḥayṣiyyet; miive “meyve” < Far. meyve; şulḥ “şeyh” < Ar. şeyḥ; pıgamber “peygamber” < Far. peygām-ber.

1.1.2.2. Hece Kaynaşması Sonucu Oluşan Uzun Ünlüler

Hece kaynaşması çoğu zaman iki farklı hecenin ünlülerinin yan yana gelmesi durumunda ya da ünsüz yitimi neticesinde yan yana gelen ünlülerden birinin düşmesi sonucu oluşur. Türkmen Türkçesinde iç seste bulunan **b, k, g, ğ, n/ñ, h, v, y** ünsüzlerinin düşmesi neticesinde bu ünsüzlerin yanlarında bulunan ünlüler ilk planda ikiz ünlü oluşturur. Ardından bu ikiz ünlüler hece kaynaşması neticesinde uzun ünlülere dönüşme eğilimi gösterirler: çaarşav “çarşaf” < Far. çāder+şeb; çaarçuva “çerçeve” < Far. çehar + çuube; çääryek “çeyrek” < Far. çehar + yek; täāret “taharet, temizlik” < Ar. taḥāret; pāälvaan “pehlivan” < Far. Pehlevān; işdāā “iştah” < Ar. iştihā; paataa < Ar. faatiḥa; sır- < sıyr-; soor- “içine çekmek” < soğur-; Määmmet < Ar. Muḥammed.

1.1.2.3. Aynılı ve hemzeli uzunluklar

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi (Tekin, 1958, s. 110-113) Türkmen Türkçesinde de bünyesinde ayın /ɣ/ ve hemze /ʔ/ bulunan sözcüklerdeki ünlülerin uzadığı görülür: määde (TDS. mādē) “mide” < Ar. miʔde; möömin “mümin” < Ar. müʔmin; määlim (TDS. mālīm) “malum” < Ar. maʔlūm; tääsiir “teesir” < Ar. teʔsiir; näälet “lanet” < Ar. laʔnet; TrkmT. daawaa ~ TT. dava < Ar. daʔvā; TrkmT. maayıp “hastalıklı, sakat” < Ar. maʔyūb “ayıplı, ayıplanan, kusurlu”.

1.2. Ünlü Uyumları

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınmış kelimeler büyük bir yekûn oluşturur. Bugün Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarının dışında kalan sözcüklerin çoğunun Türkmen Türkçesinde ünlü uyumlarına bağlandıkları görülür.

1.2.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınma sözcüklerde kalınlık-incecik uyumunun oldukça sağlam olduğu görülür. Bu uyumun bu kadar sağlam olmasında ünlü benzeştirmelerinin, ünlü uyumlarının ve ünsüzlerin ünlüler üzerindeki etkisi belirleyici olmuştur: alamat (alamet), amanat (emanet), aşına (aşina), cahan (cihan), gapıl (gafil), imam (imam), palav (pilav); (Buran-Alkaya, 2007, s. 122); Far. āsūde > Tkm. aasuuda, Far. bahāne > Tkm. bahana, Far. būse > Tkm. poosa, Ar. cāhil > Tkm. caahıl, Far. cihān > Tkm. cahan, Ar. devām > Tkm. dovaam, Ar. emānet > Tkm. amanat, Ar. kalem > Tkm. galam, Far. kalender > Tkm. galandar, Far. mihmān > Tkm. mihmaan (Kara, 2012, s. 40); TrkmT. kasam ~ TT. kasem < Ar. kašem; TrkmT. maşgala ~ TT. meşgale < Ar. meşgale; TrkmT. maatam ~ TT. matem < Ar. mātem; TrkmT. nagma ~ TT. nağme < Ar. nağme; TrkmT. naala ~ TT. nale < Far. nāle; TrkmT. saaya ~ TT. saye < Ar. sāye “gölge”; TrkmT. nişaan ~ TT. nişan < Ar. nişān “iz, alamet”; TrkmT. niyaz ~ TT. niyaz < Far. niyāz; TrkmT. nızaam ~ TT. nizam < Ar. niżām; TrkmT. rakıp ~ TT. rakip < Ar. raqīb; TrkmT. sıyaası ~ TT. siyasi < Ar. siyāsī; novruz ~ TT. nevrüz < Far. nev+rüz; TrkmT. rova ~ TT. reva < Ar. revā.

Arapçada art damak ünsüzlerinin /خ/, /ح/, /ص/, /ض/, /ط/, /ظ/, /ع/, /غ/, /ق/ yanında art ünlülerin; aynı şekilde öndamak ünsüzlerinin “/ك/, /ل/” yanında ön ünlülerin bulunması Türkmen Türkçesinde etkisini kalınlık-incecik uyumu ile ünlü-ünsüz uyumunda göstermiştir. Bu durumda Arapçada ve Farsçadan alınma kalınlık-incecik uyumu dışındaki birçok sözcük Türkmen Türkçesinde ünlü-ünsüz uyumu ve ünlü benzeştirmelerinin etkisiyle kalınlık-incecik uyumuna bağlanmıştır: TrkmT. ikbaal ~ TT. ikbal < Ar. iqbāl; TrkmT. iklim ~ TT. iklim < Ar. iqlīm; TrkmT. ikraar ~ TT. ikrar < Ar. ikrār; TrkmT. gaflat ~ TT. gaflet < Ar. gaflet; TrkmT. maşşar ~ TT. mahşer < Ar. mahşer; TrkmT. sahaavat “cömertlik” < Ar. sehāvet; TrkmT. sahıpa ~ TT. sayfa < Ar. şahıfe; TrkmT. tankıt ~ TT. tenkit < Ar. tenkīd. TrkmT. sahıpa ~ TT. sayfa < Ar. şahıfe; TrkmT. gubat ~ TT. gıybet < Ar. gıybet; TrkmT. dıkgat ~ TT. dikkat < Ar. diqqat; TrkmT. ıgıtyaar ~ TT. ihtiyar < Ar. ihtiyār; TrkmT. iktisaad ~ TT. iktisat < Ar. iktisād; TrkmT. insaap ~ TT. insaf < Ar. inşāf; kapiya ~ TT. kafiye < Ar. kāfiye; TrkmT. haadısa ~ TT. hadise < Ar. hādise; TrkmT. ihlaas ~ TT. ihlas < Ar. ihlās; TrkmT. inkılaap ~ TT. inkılap < Ar. inqilāb; TrkmT. zıyaapat ~ TT. ziyafet < Ar. ziyāfet; TrkmT. sıyaahat ~ TT. seyahat < Ar. siyāhat; TrkmT. muşakgat ~ TT. meşakkat < Ar. meşakḳat; TrkmT. ganımat ~ TT. ganimet < Ar. ganīmet, TrkmT. gazal ~ TT. gazel < Ar. ğazel; TrkmT. haana ~ TT. hane < Far. hane; TrkmT. haraba ~ TT. harabe < Ar. ḥarābe, TrkmT. hızmat ~ TT. hizmet < Ar. ḥidmet / ḥızmet; TrkmT. galam ~ TT. kalem < Ar. kalem; TrkmT. gudrat ~ TT. kudret < Ar. kudret; nāālet “lanet” < Ar. la‘net; TrkmT. āāşgäär (TDS. aşgār) ~ TT. aşikār < Far. āşikār; TrkmT. emlääk

(TDS. emlāk) ~ TT. emlak < Ar. emlāk; TrkmT. kääse (TDS. kâse)~ TT. kâse < Far. kâse; TrkmT. inkäär (TDS. inkār) ~ TT. inkār < Ar. inkār; TrkmT. lääle (TDS. läle) ~ TT. lale < Far. läle; TrkmT. kerwen ~ TT. kervan < Far. kârbân; TrkmT. kööne ~ TT. köhne < Far. kohne; TrkmT. günää (TDS. günä) ~ TT. günah < Ar. gunāh; TrkmT. kääkil (TDS. kâkil) ~ TT. kakül < Far. kâkül.

1.2.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Türkmen Türkçesinde düzlük-yuvarlaklık uyumunun alıntı sözcüklerde çok sağlam olmadığı görülür. Dudakların konumuna bağlı olan bu uyumda alıntı sözcüklerin ilk hecesindeki düz ünlüler yuvarlaklaştırıcı ünsüzlerin etkisiyle yuvarlaklaştığından Arapça ve Farsça menşeli sözcüklerin bir kısmının uyuma bağlandığı görülür. Bazı Arapça ve Farsça sözcüklerin uyuma bağlanmasında ünlü benzeştirmelerinin ve ünlü uyumlarının etkisi söz konusu olmuştur: TrkmT. müñkür ~ TT. münkir < Ar. münkir; TrkmT. owsun ~ TT. efsun < Far. efsün; TrkmT. müñkür ~ TT. münkir < Ar. münkir; TrkmT. miyesser ~ TT. müyesser < Ar. muyesser; TrkmT. tekepbir ~ TT. tekebbür < Ar. tekebbür.

Ses değişiklikleri neticesinde değişikliğe uğrayan bazı sözcüklerin ise uyum dışında kaldığı görülür: TrkmT. müdiir ~ TT. müdür < Ar. mudîr; TrkmT. gowı TT. kavi < Ar. kavî; TrkmT. dervüş ~ TT. derviş < Ar. dervîş; TrkmT. husut “cimri” < Ar. hasûd; TrkmT. uslup ~ TT. üslup < Ar. uslûb; TrkmT. möömin ~ TT. mümin < Ar. mu‘min.

1.3. Ünlü Değişmeleri

Dildeki ünlülerin değişmelerinde en belirgin etken ünlü benzeştirmeleri ve ünlü uyumlarıdır. Ünlüler; kalınlık-incelik uyumu, düzlük-yuvarlaklık uyumu, ilerleyici ve gerileyici benzeştirmelerin etkisiyle değişime uğrar. Bunun yanında /ş/, /y/, /c/, /ç/ ünsüzlerinin ünlüler üzerinde öndamaksıllaştırıcı; /b/, /p/, /m/, /f/, /v/ ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı; /y/ ünsüzünün de ünlüler üzerinde daraltıcı etkisi vardır (Eker, 2010, s. 264). Ayrıca birincil uzun ünlülerin kısalması neticesinde ünlü genişlemesi gerçekleşir (Coşkun, 2010, s. 57).

1.3.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi

Sözcüklerdeki ünlü incelmelerindeki en belirgin faktör ünlü benzeştirmeleri ve ünlü uyumlarıdır. Bunun yanında /ş/, /y/, /l/, /c/, /ç/ ünsüzlerinin ön damaksıllaştırıcı etkisi de söz konusudur (Coşkun, 2010, s. 58; Eker, 2010, s. 264). Arapça ve Farsçadan alınma kalın ünlülü bazı sözcüklerdeki ünlü incelmelerinde ön damaklı ünsüzlerin ve ünlü-ünsüz uyumunun etkisi söz konusudur.

1.3.1.1. /ā/ > /ää/ Değişimi

Arapça ve Farsça sözcüklerin bünyesindeki birincil uzun ünlü konumundaki /aa/ ünlüsü /s/, /ş/, /y/, /l/, /c/, /ç/, /z/ inceltici ünsüzlerinin etkisiyle Türkmen Türkçesinde uzun açık e (ää) ünlüsüne dönüşür: TrkmT. çääre (TDS. çäre) ~ TT. çare < Far. çäre; TrkmT. ääşgäär (TDS. äşgär) ~ TT. aşikär < Far. äşikär; TrkmT. emlääk (TDS. emlāk) ~ TT. emlak < Ar. emlāk; TrkmT. tääch (TDS. täç) ~ TT. taç < Ar. tāç; TrkmT. helääk (TDS. helāk) ~ TT. helak < Ar. helāk; TrkmT. dünyää (TDS. dünyä) ~ TT. dünya < Ar. dunyā; TrkmT. övlüyää (TDS. övlüyä) ~ TT. evliya < Ar. evliyā; TrkmT. nääz (TDS. nāz) ~ TT. naz < Far. nāz; TrkmT. tääze (TDS. täze) ~ TT. taze < Far. täze.

Bünyesinde /h/ ünsüzü bulunan Arapça ve Farsça menşeli sözcüklerdeki uzun a ünlüleri de uzun açık e ünlüsüne dönüşür: TrkmT. günää (TDS. günä) ~ TT. günah < Ar. gunāh; TrkmT. hääkimiyyet (TDS. häkimiyyet) ~ TT. hakimiyet < Ar. häkimiyyet; TrkmT. hääzir (TDS. häzir) ~ TT. hazır < Ar. häzir; TrkmT. ääheñ (TDS. äheñ) ~ TT. ahenk < Far. äheng.

Türkmen Türkçesinde bünyesinde /k/, /g/ ve /l/ ön damak ünsüzü bulunan Arapça ve Farsça menşeli sözcüklerdeki uzun /a/ ünlüleri de ünlü-ünsüz uyumunun etkisiyle incelererek /ä/ ünlüsüne dönüşür: TrkmT. pääk (TDS. päk) ~ TT. pak < Far. pāk; TrkmT. kääkil (TDS. kākil) ~ TT. kakül < Far. kākül; TrkmT. käämil (TDS. kāmīl) ~ TT. kāmīl < Ar. kāmīl; TrkmT. kää (TDS. kār) ~ TT. kār < Far. kār “iş, çalışma, uğraşı”; TrkmT. kääse (TDS. kāse) ~ TT. kāse < Far. kāse; TrkmT. inkää (TDS. inkār) ~ TT. inkār < Ar. inkār; TrkmT. hızmatkää (TDS. hızmatkār) ~ TT. hizmetkār; < Ar. hidmet / hızmet+Far. kār; TrkmT. lääle (TDS. läle) ~ TT. lale < Far. läle.

1.3.1.2. /a/ > /ä/ Değişimi

Bünyesinde /h/ ünsüzü bulunan Arapça ve Farsça menşeli sözcüklerdeki /a/ ünlüleri açık /e/ ünlüsüne dönüşür. Bu ses değişiminde ünlü benzeştirmelerinin ve inceltici ünsüzlerin de etkisi vardır: TrkmT. mähelle ~ TT. mahalle < Ar. maħalle; TrkmT. mährem “şefkatli, sevgili” < Ar. maħrem; TrkmT. sähraa “sahra, çöl” < Ar. saħrā; TrkmT. zähmet ~ TT. zahmet < Ar. zaħmet; TrkmT. äht “söz, yemin” < Ar. ‘ahd.

1.3.1.3. /a/ > /e/ Değişimi

Türkmen Türkçesinde görülen diğer bir ses değişikliğidir. Oluşumunda değişik etkenler söz konusudur. Bu gruptaki ses değişikliklerinde ünlü uyumlarının, ünlü benzeştirmelerinin ve /y/, /ç/, /s/, /ş/, /l/ gibi inceltici ünsüzlerin etkisi söz konusudur: TrkmT. setir ~ TT. satır < Ar. satr; TrkmT. veziipe ~ TT. vazife < Ar. vaẕīfe; TrkmT. hesret “acı, keder” < Ar. hasret “üzüntü, özleme”; TrkmT. şert ~ TT. şart < Ar. şart; TrkmT. esğer ~ TT. asker < Ar. asker; TrkmT. vesyet ~ TT. vasiyet < Ar. vaşiyet; TrkmT.

nesiihat ~ TT. nasihat < Ar. naşîḥat; TrkmT. nesiip ~ TT. nasip < Ar. naşîb; TrkmT. zeled ~ TT. zarar < Ar. zarar; TrkmT. tiryek ~ TT. tiryak < Ar. tiryāk; TrkmT. nedir ~ TT. nadir < Ar. nadir; TrkmT. kirey ~ TT. kira < Ar. kirā'; TrkmT. cerhet ~ TT. cerahat < Ar. cerāḥat; TrkmT. eciiz "āciz" < Ar. 'āciz; TrkmT. hareket ~ TT. hareket < Ar. hareket; TrkmT. terezi ~ TT. terazi < Far. terāzū; TrkmT. hemle "tehdit" < Ar. hamle "hücum, saldırma"; TrkmT. merhemet ~ TT. merhamet < Ar. merhamet; TrkmT. serhet ~ TT. serhat < Far. ser + Ar. hadd; TrkmT. rehim ~ TT. rahim < Ar. raḥm; TrkmT. pitre ~ TT. fitre < Ar. fiṭra; TrkmT. derweze < Far. dervāze.

"kerwen" sözcüğündeki /k/ ön damak ünsüzü ve ünlü-ünsüz uyumunun etkisiyle uzun a ünlüsü incelenerek /e/ ünlüsüne dönüşmüştür: TrkmT. kerwen ~ TT. kervan < Far. kārbān.

1.3.1.4. /o/ > /ö/ Değişimi

Söz konusu sözcükteki ünlünün incelmesinde ünlü-ünsüz uyumunun ve ünlü benzeştirmesinin etkisi söz konusudur: TrkmT. kööne ~ TT. köhne < Far. kohne.

1.3.1.5. /u/ > /ü/ Değişimi

Bu gruptaki ünlü incelmelerinde ünlü uyumlarının, ünlü benzeştirmelerinin ve inceltici ünsüzlerin etkisi söz konusudur: TrkmT. günää (TDS. günä) ~ TT. günah < Ar. gunāh; TrkmT. hücum ~ TT. hücum < Ar. hucūm; TrkmT. müdiir ~ TT. müdür < Ar. mudīr; TrkmT. mümkiin ~ TT. mümkün < Ar. mumkin; TrkmT. müdet ~ TT. müddet < Ar. muddet; TrkmT. tüpeñ ~ TT. tüfek < Far. tufeng; TrkmT. gülaap "gülsuyu" < Far. gul+āb; TrkmT. hünär ~ TT. hüner < Far. huner; TrkmT. şübhe ~ TT. şüphe < Ar. şubhe; TrkmT. zülþ ~ TT. zülûf < Far. zulf; : TrkmT. dükaan ~ TT. dükkan < Ar. dukkān; TrkmT. cüpbe ~ TT. cüppe < Ar. cubbe; TrkmT. hücum ~ TT. hücum < Ar. hucūm; TrkmT. külbe ~ TT. kulübe < Ar. ḳulbe; TrkmT. sümmül "başak" ~ TT. sümbül < Far. sunbul; "Kokulu, türlü renklerde olan bir süs bitkisi"; TrkmT. ülfet ~ TT. ülfet < Ar. ulfet.

1.3.1.6. /ū/ > /üü/ Değişimi

Bu ses değişikliğinin temelinde inceltici ünsüzlerin etkisi söz konusudur: TrkmT. hüüşgäär (TDS. hüşgär) "uyanık" < Far. ḥuṣ + yār.

1.3.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

1.3.2.1. /e/ > /a/ Değişimi

Bu ses değişikliğinin oluşumunda kalınlık-incelik uyumunun ve ünlü benzeştirmelerinin etkisi söz konusudur: TrkmT. adaalat ~ TT. adalet < Ar. 'adālet; TrkmT. alaamat ~ TT. alamet < Ar. 'alāmet; TrkmT. aadat "gelenek" ~ TT. ādet < Ar. 'ādet; TrkmT. amanat ~ TT. emanet < Ar. emānet; TrkmT. camaal ~ TT. cemal < Ar. cemāl; TrkmT. gaflat ~ TT. gafllet

< Ar. ğaflet; TrkmT. habar ~ TT. haber < Ar. ħaber; TrkmT. haacat ~ TT. hacet < Ar. ḥācet; TrkmT. aadam ~ TT. adam < Ar. ādem; TrkmT. aasuuda ~ TT. asude < Far. āsūde; TrkmT. aataş ~ TT. ateş < Far. āteş; TrkmT. bahana ~ TT. bahane < Far. bahāne; TrkmT. diivaana ~ TT. divane < Far. dīvāne; TrkmT. gamza ~ TT. gamze < Ar. gamze; TrkmT. ganımat ~ TT. ganimet < Ar. ganîmet; TrkmT. gazal ~ TT. gazel < Ar. gazel; TrkmT. haana ~ TT. hane < Far. hāne; TrkmT. haraba ~ TT. harabe < Ar. ḥarābe; TrkmT. hasrat ~ TT. hasret < Ar. ḥasret; TrkmT. hemaayat “himaye” < Ar. ḥimāyet; TrkmT. hıyaanat ~ TT. hıyanet < Ar. ḥiyānet; TrkmT. hızmat ~ TT. hizmet < Ar. ḥidmet / ḥızmet; TrkmT. galam ~ TT. kalem < Ar. ḳalem; TrkmT. gudrat ~ TT. kudret < Ar. ḳudret; TrkmT. surat ~ TT. surat < Ar. sûret; TrkmT. hormat ~ TT. hürmet < Ar. ḥurmet; TrkmT. mağşar ~ TT. mahşer < Ar. mahşer; TrkmT. nagra ~ TT. nara < Ar. na're; TrkmT. palaw ~ TT. pilav < Far. pelav; TrkmT. saada ~ TT. sade < Far. sāde; TrkmT. sahaavat “cömertlik” < Ar. seḥāvet; TrkmT. sahıpa ~ TT. sayfa < Ar. şahîfe; TrkmT. kaamat ~ TT. kamet < Ar. ḳāmet; TrkmT. gayraat ~ TT. gayret < Ar. gayret; TrkmT. naamaart ~ TT. namert < Far. nā + merd; TrkmT. oraşaan “aydın, parlak” < Far. rū+şen; TrkmT. halwa ~ TT. helva < Ar. ḥelwā; TrkmT. azaan ~ TT. ezan < Ar. ezān; TrkmT. parasaat “akıl, anlayış, sezgi” ~ TT. feraset < Ar. ferāset; TrkmT. sadap ~ TT. sedef < Far. şadef.

“tankıt” sözcüğündeki ünlülerin kalınlaşmasında arka damak /k/ ünsüzünün etkisi söz konusudur: TrkmT. tankıt ~ TT. tenkit < Ar. tenkîd.

1.3.2.2. /i/ > /ı/ Değişimi

Bu gruptaki ses değişikliklerinin oluşumunda kalınlık-incelik uyumunun ve ünlü benzeştirmelerinin etkisi söz konusudur: TrkmT. bahıl “cimri” < Ar. baḥîl; TrkmT. gamğın “gamlı, kederli” < Ar. gamm + Far. ğîn; TrkmT. ~ halıpa “kalfa, ikinci usta” < Ar. ḥalife; TrkmT. hazına ~ TT. hazine < Ar. ḥazîne; TrkmT. gadım ~ TT. kadim < Ar. ḳadîm; TrkmT. taarıḥ ~ TT. tarih < Ar. tāriḥ; TrkmT. hamır ~ TT. hamur < Ar. ḥamîr; TrkmT. ganımat ~ TT. ganimet < Ar. ganîmet; TrkmT. garıp ~ TT. garip < Ar. ğarîb; TrkmT. hakukat ~ TT. hakikat < Ar. ḥakîḳat; TrkmT. pahır ~ TT. fakir < Ar. faḳîr; TrkmT. rakıp ~ TT. rakip < Ar. raḳîb; TrkmT. sahıpa ~ TT. sayfa < Ar. şahîfe; TrkmT. şahsı ~ TT. şahsi < Ar. şahşî; TrkmT. takdır ~ TT. takdir < Ar. taḳdîr; TrkmT. takmın ~ TT. tahmin < Ar. taḥmîn; TrkmT. tassık ~ TT. tasdik < Ar. taşdîk; TrkmT. tagzım ~ TT. tazim < Ar. ta'zîm; TrkmT. dııdar ~ TT. dindar < Ar. dîn + Far. dār.

1.3.2.3. /i/ > /ı/ Değişimi

Bu gruptaki ses değişikliklerinin oluşumunda kalınlık-incelik uyumunun ve ünlü benzeştirmelerinin etkisi söz konusudur: TrkmT. caahıl ~ TT. cahil < Ar. cāhil; TrkmT. gıbat ~ TT. gıybet < Ar. ğiybet; TrkmT. haadısa ~ TT. hadise < Ar. ḥādise; TrkmT. haalus ~ TT. halis < Ar. ḥālîş;

TrkmT. haatıra ~ TT. hatıra < Ar. ḥāṭira; TrkmT. mıhmaan “misafir” < Ar. mihmān; TrkmT. mınaasıp ~ TT. münasıp < Ar. munāsib; TrkmT. şaahır ~ TT. şair < Ar. şā'ir.

1.3.2.4. /i/ > /ı/ Değişimi

Türkmen Türkçesinde oldukça yaygın olan bir ses değişikliğidir. Bu ses değişikliğinin oluşumunda kalınlık-incelik uyumunun ve ünlü benzeştirmelerinin etkisi söz konusudur: TrkmT. adil ~ TT. adil < Ar. ‘ādil; TrkmT. aalım ~ TT. alim < Ar. ‘ālim; TrkmT. aahır ~ TT. ahir < Ar. āḥir; TrkmT. dıkgat ~ TT. dikkat < Ar. diḳḳat; TrkmT. ıgıtyaar ~ TT. ihtiyar < Ar. iḥṭiyār; TrkmT. ıktısaad ~ TT. iktisat < Ar. iḳṭiṣād; TrkmT. ikraar ~ TT. ikrar < Ar. iḳrār; TrkmT. insaan ~ TT. insan < Ar. insān; TrkmT. insaap ~ TT. insaf < Ar. inṣāf; kapiya ~ TT. kafiye < Ar. ḳāfiye; TrkmT. mınaasıp ~ TT. münasıp < Ar. munāsib; TrkmT. muumıyaa ~ TT. mumya < Ar. mūmiyā; TrkmT. piğaan ~ TT. figan < Far. fiğān; TrkmT. pinhaan ~ TT. pinhan < Far. pinhān; TrkmT. şıpa ~ TT. şifa < Ar. şifā'; TrkmT. waacıp ~ TT. vacip < Ar. vācib; TrkmT. wıcdaan ~ TT. vicdan < Ar. vicdān; TrkmT. zıyaan ~ TT. ziyan < Ar. ziyān; TrkmT. hıyaanat ~ TT. hıyanet < Ar. ḥiyānet; TrkmT. ekaabır ~ TT. ekābir < Ar. ekābir; TrkmT. gaapıl ~ TT. gafıl < Ar. gāfil; TrkmT. haadısa ~ TT. hadise < Ar. ḥādiṣe; TrkmT. ihlaas ~ TT. ihlas < Ar. iḥlās; TrkmT. ıllam ~ TT. ilham < Ar. ilhām; TrkmT. nikaap ~ TT. nikap < Ar. nikāb; TrkmT. ınkılaap ~ TT. inkılap < Ar. inḳilāb; TrkmT. insaap ~ TT. insaf < Ar. inṣāf; TrkmT. sıyaasat ~ TT. siyaset < Ar. siyāset; TrkmT. zıyaapat ~ TT. ziyafet < Ar. ziyāfet; TrkmT. sıyaahat ~ TT. seyahat < Ar. siyāḥat.

1.3.2.5. /i/ > /ı/ Değişimi

Arapçadan alınma sözcüklerin bünyesinde bulunan ayınlı i ünlüleri, ayın sesinin ve ünlü uyumunun etkisiyle kalınlaşmıştır: imaat ~ TT. imaret < Ar. ‘imāret; TrkmT. ılım ~ TT. ilim < Ar. ‘ilm; TrkmT. ibaadat ~ TT. ibadet < Ar. ‘ibādet; TrkmT. ibaat ~ TT. ibaret < Ar. ‘ibāret.

1.3.2.6. /ü/ > /u/ Değişimi

Oluşumunda ünlü uyumlarının ve ünlü benzeştirmelerinin etkisi vardır: TrkmT. tapaawut “fark” < Ar. tafāvūt.

1.3.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

Türkmen Türkçesinin en karakteristik özelliklerinden biri de ilk hecede yuvarlaklaştırıcı bir etkiye sahip olan /v/ ünsüzünün ve dudak ünsüzlerinin yanlarındaki düz ünlüleri yuvarlaklaştırması hadisesidir. Bu ses değişikliği Türkçe sözcüklerde görüldüğü gibi alıntı sözcüklerde de karşımıza çıkar.

1.3.3.1. /a/ > /o/ Değişimi

Oluşumunda yuvarlaklaştırıcı ‘v’ ünsüzünün ve ünlü benzeştirmelerinin etkisi söz konusudur: TrkmT. gowgaa TT. kavga < Far. gavğa; TrkmT. gowı TT. kavi < Ar. kavî; TrkmT. howp “havf, korku” < Ar. havf; TrkmT. howsala ~ Osm. havşala < Ar. havşala; TrkmT. owaaz ~ TT. avaz < Far. âvâz; TrkmT. howuz ~ TT. havuz < Ar. havz; TrkmT. dowul ~ TT. davul < Ar. tabl; TrkmT. owadan “güzel, yakışıklı” < Far. âbādān “bakımlı, bayındır”; TrkmT. owkaat “yemek, yiyecek” < Ar. akvāt “yiyecekler”.

1.3.3.2. /a/ > /u/ Değişimi

Örneklerdeki ünlülerin yuvarlaklaşmasında dudak ünsüzlerinin etkisi söz konusudur. Ayrıca inceltici ve daraltıcı ünsüzler de düz-geniş ünlülerin daralmasına sebebiyet vermiştir: TrkmT. mukaam ~ TT. makam < Ar. maḳām; TrkmT. sungat ~ TT. sanat < Ar. şan‘at; TrkmT. husūt “cimri” < Ar. hasūd.

1.3.3.3. /e/ > /o/ Değişimi

Yuvarlaklaştırıcı /b/, /p/, /m/, /v/, /f/ dudak, diş-dudak ünsüzlerinin ve ünlü benzeştirmelerinin etkisiyle oluşur: TrkmT. coğaap ~ TT. cevap < Ar. cevāb; TrkmT. coomaart ~ TT. cömert < Far. cevan+merd; TrkmT. dowaaam ~ TT. devam < Ar. devām; TrkmT. noobat ~ TT. nöbet < Ar. nevbet; TrkmT. owsun ~ TT. efsun < Far. efsūn; TrkmT. rowaa ~ TT. reva < Far. revā; TrkmT. rowaan “geçerli, yürürlükte” < Far. revān; TrkmT. soğaap ~ TT. sevap < Ar. sevāb; TrkmT. howaa ~ TT. hava < Ar. hevā; TrkmT. noowbahaar ~ TT. nevbahar < Far. nev+bahār; TrkmT. rowaaç ~ TT. revaç < Ar. revāc; TrkmT. tooba ~ TT. tövbe < Ar. tevbe; TrkmT. Owğan ~ TT. Afgan < Far. Efgān; TrkmT. zowaal ~ TT. zeval < Ar. zevāl; TrkmT. owal ~ TT. evvel < Ar. evvel; TrkmT. tomaşa ~ TT. temaşa < Far. temāşā; TrkmT. mowzug ~ TT. mevzu < Ar. mevzū; TrkmT. zowk ~ TT. zevk < Ar. zevk; TrkmT. şowhun “çoşkulu ses, gürültü” < Far. şebîhūn / şeb-ḥun.

1.3.3.4. /e/ > /ö/ Değişimi

Bu ses değişikliği de yuvarlaklaştırıcı ‘v’ ünsüzünün ve ünlü benzeştirmelerinin etkisiyle oluşur: TrkmT. cöwher ~ TT. cevher < Ar. cevher; TrkmT. döwlet ~ TT. devlet < Ar. devlet; TrkmT. döwraan ~ TT. devran < Ar. devrān; TrkmT. döwür ~ TT. devir < Ar. devr; TrkmT. göwher “inci” < Far. gevher; TrkmT. höwes ~ TT. heves < Ar. heves; TrkmT. möwsüm ~ TT. mevsim < Ar. mevsim; TrkmT. şöwket ~ TT. şevket < Ar. şevket; TrkmT. möwç “dalga” < Ar. mevc; TrkmT. öwlyüä (TDS. övlyüä) ~ TT. evliya < Ar. evliyā; TrkmT. röwüş “hāl, durum, görünüş” < Far. reviş “yürüyüş, tarz, üslup, tutum”. TrkmT. öwlaat ~ TT. evlat < Ar. evlād.

1.3.3.5. /e/ > /u/ Değişimi

Oluşumunda yine yuvarlaklaştırıcı /v/ ünsüzünün ve dudak ünsüzlerinin etkisi söz konusudur: TrkmT. cuwaan ~ TT. civan < Far. cevān; TrkmT. muşakgat ~ TT. meşakkat < Ar. meşakḳat; TrkmT. puşmaan ~ TT. pişman < Far. peşmān; TrkmT. rubaap “bir tür kemeçe” < Ar. rebāb.

1.3.3.6. /e/ > /ü/ Değişimi

Söz konusu örnekteki ünlünün yuvarlaklaşmasında /b/ dudak ünsüzünün etkisi söz konusudur: TrkmT. cübi ~ TT. cep < Ar. ceyb.

1.3.3.7. /i/ > /o/ Değişimi

Söz konusu örnekte yine yuvarlaklaştırıcı ‘v’ ünsüzünün etkisi söz konusudur: TrkmT. rowaayat ~ TT. rivayet < Ar. rivāyet.

1.3.3.8. /i/ > /ö/ Değişimi

Söz konusu örnekte yuvarlaklaştırıcı ‘v’ ünsüzünün etkisi söz konusudur: TrkmT. döw ~ TT. dev < Far. div.

1.3.3.9. /i/ > /u/ Değişimi

Örneklerdeki ünlülerin yuvarlaklaşmasında /b/, /m/, /v/ dudak, diş-dudak ünsüzlerinin etkisi söz konusudur: TrkmT. cuwaan ~ TT. civan < Far. civān; TrkmT. mukdaar ~ TT. miktar < Ar. miḳdār; TrkmT. bulğur ~ TT. billur < Ar. billūr.

1.3.3.10. /i/ > /ü/ Değişimi

Oluşumunda yuvarlaklaştırıcı /v/, /m/ ünsüzlerinin ve ünlü benzeştirmelerinin etkisi söz konusudur: TrkmT. derwüş ~ TT. derviş < Ar. dervîş; TrkmT. möwsüm ~ TT. mevsim < Ar. mevsim; TrkmT. müñkür ~ TT. münkir < Ar. munkir; möhüm ~ TT. mühim < Ar. muhimm; TrkmT. öwlyä (TDS. övlüyä) ~ TT. evliya < Ar. evliyā; TrkmT. zülpükaar ~ TT. zülfikar < Ar. zū+fikār; TrkmT. röwüş “hāl, durum, görünüş” < Far. revîş “yürüyüş, tarz, üslup, tutum”; TrkmT. şüdüğär “Ekin toplandıktan sonra sürülen yer” < Far. şidkār / şitkār.

1.3.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

1.3.4.1. /u/, /ü/ > /a/ Değişimi

Türkmen Türkçesinde o > a değişimi değişik şekillerde karşımıza çıkar. Sözcüklerdeki ünlü düzleşmelerinde ünlü benzeştirmeleri ve ünlü uyumlarının etkisi söz konusudur. TrkmT. mahmal “yumuşak yüzlü kalın ipek, kumak” < Ar. muhmal; TrkmT. aabray “saygı, hürmet” < Far. āb + rūy; TrkmT. horaz ~ TT. horoz < Far. horūs; TrkmT. oraaza “oruç, Ramazan ayı” ~ TT. oruç < Far. rūze; şahandaaz “eğlenceyi seven” < Far. şūh +endāz; TrkmT. oraşaan “aydın, parlak” < Far. rū+şen.

1.3.4.2. /u/ > /e/ Değişimi

Söz konusu sözcüklerdeki ünlü düzleşmelerinde ünlü benzeştirmeleri ve ünlü uyumları etkili olmuştur: TrkmT. murewwet ~ TT. mürüvvet < Ar. muruvvet; TrkmT. zümerret ~ TT. zümrüt < Ar. zumurrud.

1.3.4.3. /u/, /ū/ > /ı/ Değişimi

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsça menşeli sözcüklerin ilk, orta ve son hecelerindeki dar-yuvarlak ünlülerin bir kısmının düz-dar ünlülere dönüştüğü görülür. Vurgusuz olan bu hecelerdeki ünlüler çoğunlukla düzleşme eğilimindedir. Bu düzleşmelerde ünlü benzeştirmelerinin de etkisi vardır: TrkmT. cıdaa ~ TT. cüda < Far. cudā; TrkmT. mıraat ~ TT. murat < Ar. murād; TrkmT. rısvaa ~ TT. rüsva < Far. rusvā; TrkmT. mınaasıp ~ TT. münasıp < Ar. munāsib; TrkmT. mılaayım “güzel, hoş” ~ TT. mülayim” < Ar. mulāyim; TrkmT. şetdaalı ~ TT. şeftali < Far. şeft + ālū; TrkmT. zerdaalı < Far. zerd + ālū; TrkmT. pılaan ~ TT. filan < Ar. fulān; TrkmT. taabit ~ TT. tabut < Ar. tābūt; TrkmT. mırtaar “fena, kötü” ~ TT. murdar < Ar. murdār; TrkmT. immat “raiyet, yurttaş” ~ TT. ümmet < Ar. ummet; TrkmT. maymın ~ TT. maymun < Ar. meymūn.

1.3.4.4. /ū/ > /ı/ Değişimi

Söz konusu sözcüklerdeki ünlü düzleşmelerinde ünlü benzeştirmelerinin, inceltici ve daraltıcı ünsüzlerin etkisi söz konusudur: TrkmT. sırat ~ TT. surat < Ar. şüret; TrkmT. uslıp ~ TT. üslup < Ar. uslūb.

1.3.4.5. /u/ > /i/ Değişimi

Söz konusu örneklerdeki düzleşmelerde ünlü benzeştirmelerinin, inceltici ve daraltıcı ünsüzlerin ünlüler üzerindeki etkisi söz konusudur: TrkmT. bilbil ~ TT. bülbül < Far. bulbul; TrkmT. miyesser ~ TT. müyesser < Ar. muyesser; TrkmT. kääkil (TDS. kākil) ~ TT. kakül < Far. kākul; TrkmT. tekepbir ~ TT. tekebbür < Ar. tekebbur; TrkmT. höziir ~ TT. huzur < Ar. hūzūr; TrkmT. merdiwaan ~ TT. merdiven < Far. nerdubān.

1.3.4.6. /ü/ > /ı/ Değişimi

Söz konusu örnekteki düzleşmede ünlü benzeştirmesinin etkisi söz konusudur: TrkmT. mıdaam ~ Osm. müdām < Ar. müdām.

1.3.4.7. /u/ > /e/ Değişimi

Örnekteki düzleşmede ünlü benzeştirmesinin etkisi söz konusudur: TrkmT. belent “yüksek” < Far. bulend.

1.3.5. Geniş Ünlülerin Daralması

Türkmen Türkçesinde sözcüklerdeki geniş ünlülerinin dar ünlülere dönüşmesindeki en belirgin etken ünlü benzeştirmeleridir. Ayrıca /y/, /ı/, /s/,

/ş/, /z/, /c/, /ç/ ve /r/ gibi inceltici ve daraltıcı bir etkiye sahip ünsüzlerin de etkisi söz konusudur.

1.3.5.1. /a/ > /ı/ Değişimi

Söz konusu örneklerdeki ünlü daralmalarında inceltici ve daraltıcı ünsüzlerin etkisi söz konusudur: TrkmT. hıyaal “hayal” < Ar. ḥayāl; TrkmT. gahrımaan “kahraman” < Far. kahramān.

1.3.5.2. /a/ > /i/ Değişimi

Söz konusu örneklerdeki ünlü daralmalarında inceltici ve daraltıcı ünsüzlerin etkisi söz konusudur: TrkmT. şitil “fide, fidan” < Ar. şatl; TrkmT. eliipbiy ~ TT. elifba < Ar. elif + bā.

1.3.5.3. /e/ > /ı/ Değişimi

Karşılaştığımız örneklerdeki ünlü daralmalarında inceltici ve daraltıcı ünsüzlerin etkisi söz konusudur: TrkmT. çınaar ~ TT. çınar < Far. çenār; TrkmT. çıraağ “lamba, ışık” < Far. çerāğ; TrkmT. zıncır ~ TT. zincir < Far. zencîr; TrkmT. cınaaza ~ TT. cenaze < Ar. cenāze; TrkmT. pıgamber “peygamber” TT. peygamber < Far. peygāmbēr; TrkmT. şııḥ “şeyh” < TT. şeyh < Ar. şeyḥ; TrkmT. zagpıraan ~ TT. safran < Ar. za‘ferān; TrkmT. mıdar “Güç, zor, yaşam, ömür” < Ar. medār “Etrafında dönülen nokta”; TrkmT. zıbaan “dil” < Far. zebān; TrkmT. çaadır ~ TT. çadır < Far. çāder; TrkmT. paadıman “Sığır çobanı” < Far. pāde+bān “Sığırtmaç, çoban”.

1.3.5.4. /e/ > /i/ Değişimi

Söz konusu örneklerdeki ünlü daralmalarında ünlü benzeştirmelerinin ve daraltıcı ünsüzlerin etkisi söz konusudur: TrkmT. incir ~ TT. incir < Far. encîr; TrkmT. tercime~ TT. tercüme < Ar. terceme.

1.3.5.5. /o/ > /u/ Değişimi

TrkmT. gunça ~ TT. gonca < Far. gonçe sözcüğünde karşılaştığımız bir ses değişikliğidir.

1.3.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi

Dar ünlülerin genişlemesindeki en belirgin faktör ünlü benzeştirmeleridir. Bunun yanında /ğ/, /h/ ünsüzlerinin kalınlaştırıcı, genişletici etkisi de sözkonusudur. Dar-yuvarlak ünlülerin genişlemesinde bazen genişletici bir etkiye sahip b, p, m, v, f, dudak, diş-dudak ünsüzlerinin etkisi vardır:

1.3.6.1. /ı/ > /a/ Değişimi

Söz konusu örneklerdeki ünlülerin genişlemesinde ünlü benzeştirmelerinin ve ayn sesinin genişletici etkisi söz konusudur: TrkmT.

ayaal “eş, kadın” < Ar. ‘iyāl; TrkmT. atır “güzel koku” < Ar. ‘itr; TrkmT. daragt “ağaç” < Far. dirah̄t.

1.3.6.2. /î/, /i/, /'i/ > /a/ Değişimi

Örneklerdeki ünlülerin genişlemesinde ünlü benzeştirmelerinin, /ğ/, /h/ ünsüzlerinin ve Arapçadan alınma ayın (ع) sesinin kalınlaştırıcı, genişletici etkisi vardır: TrkmT. alaaç ~ TT. ilaç < Ar. ‘ilāc; TrkmT. atır ~ TT. itir < Ar. ‘itr; TrkmT. ayaal “kadın” < Ar. ‘iyāl; TrkmT. baadamjaan ~ TT. patlıcan < Ar. bādincān; TrkmT. cahan ~ TT. cihan < Ar. cihān; TrkmT. dayhaan “çiftçi” < Far. dihgān; TrkmT. halat “elbise” < Ar. hil’at; TrkmT. hasaap ~ TT. hesap < Ar. ḥisab; TrkmT. nahal “fidan” < Far. nihāl; TrkmT. tarava ~ TT. teravih < Ar. terāvīh; TrkmT. yahna ~ TT. yahni < Far. yaḥnī, TrkmT. zaaya ~ TT. zayi < Ar. zāyi’.

1.3.6.3. /î/ > /e/ Değişimi

Söz konusu örneklerdeki ünlü genişlemelerinde ilk hecedeki birincil uzun ünlülerin kısalması etkili olmuştur: TrkmT. beyhuuş < Far. bî + hūş; TrkmT. veyran ~ TT. viran < Far. vîrān; TrkmT. beyhuuda ~ TT. beyhude < Far. bî-hūde.

1.3.6.4. /i/, /'i/ > /e/ Değişimi

Düz-dar-ince /i/ ünlülerinin /e/ geniş ünlüsüne dönüşmesindeki temel faktör ünlü benzeştirmeleridir. Bunun yanında genişletici bir etkiye sahip /ğ/ ve /h/ ünsüzlerinin ve Arapçadan alınma ayın /ع/ sesinin de ünlü genişlemesinde etkisi vardır: TrkmT. cenaayat ~ TT. cinayet < Ar. cināyet; TrkmT. hekaaya ~ TT. hikāye < Ar. hikāye; TrkmT. hemaayat “himaye, koruma” < Ar. himāye / himāyet; TrkmT. şemaal “rüzgār, yel” < Ar. şimāl “kuzey”; TrkmT. zehiin ~ TT. zihin < Ar. zih̄n; TrkmT. hezzet ~ TT. izzet < Ar. ‘izzet; TrkmT. nerkes ~ TT. nergis < Far. nergis; TrkmT. ecaap ~ TT. hicap < Ar. ḥicāb; TrkmT. periişde “melek” < Far. firişte; TrkmT. şemşaat “sert bir ağaç türü” < Far. şimşād; TrkmT. erbet “kötü, fena, yaman” ~ TT. ibret < Ar. ‘ibret “Kötü bir olaydan alınan ders”; TrkmT. esse” pay, hisse” ~ TT. hisse < Ar. ḥişse; TrkmT. welaayat ~ TT. vilayet < Ar. vilāyet; TrkmT. ecaaza “izin, icazet” < Ar. icāzet; TrkmT. etaagat ~ TT. itaat < Ar. itā’at; TrkmT. hekmet “hikmet, sebep” ~ TT. hikmet < Ar. ḥikmet; TrkmT. mesvāk ~ TT. misvak < Ar. misvāk.

1.3.6.5. /i/ > /ä/ Değişimi

Türkmen Türkçesinde i > e ünlü genişlemesinde en belirleyici faktör ünlü benzeştirmeleridir. Bunun yanında genişletici bir etkiye sahip /h/, /ğ/ ünsüzlerinin ve Arapçadan alınma ayın /ع/ sesinin de ünlüleri genişletmede rol oynadıkları görülmektedir: TrkmT. cāhet ~ TT. cihet < Ar. cihet; TrkmT. ähtimaal ~ TT. ihtimal < Ar. iḥtimāl; TrkmT. mährap ~ TT. mihrap < Ar. mihrāb; TrkmT. mähribaan “şefkatli, sevgili” < Far. mihr-bān; TrkmT.

ähtibaar ~ TT. itibar < Ar. i'tibār; TrkmT. mähnet ~ TT. mihnet < Ar. miḥnet.

1.3.6.6. /ɪ/ > /a/ Değişimi

Ünlü benzeştirmesinin etkisiyle oluşmuştur: TrkmT. daraġt “aġaç” < Far. dirāġt.

1.3.6.7. /u/ > /o/ Değişimi

Söz konusu örneklerdeki dar-yuvarlak ünlülerin genişlemesinde /h/ gırtlak ünsüzünün ve ünlü benzeştirmelerinin etkisi vardır: TrkmT. hormat ~ TT. hürmet < Ar. ḥurmet; TrkmT. soltaan ~ TT. sultan < Ar. sulṭān; TrkmT. tohum ~ TT. tohum < Far. tuḥm; TrkmT. sowaal ~ TT. sual < Ar. su'āl; TrkmT. dogaa ~ TT. dua < Ar. du'a.

1.3.6.8. /ū/ > /oo/, /ow/ Değişimi

Bilindiği gibi Türkçedeki asli uzun ünlüler kısalırken geniş ünlülere dönüşme temayülü göstermişlerdir (Başdaş, 2007:89-101). Türkçede olduğu gibi Arapça ve Farsçadan alınma sözcüklerin bünyesindeki asli uzun u (ū) ünlüleri de ya /o/ geniş ünlüsüne ya da diftonglu /ow/ ünlüsüne dönüşmüş, ünlüler henüz kısaltmamıştır: TrkmT. doost ~ TT. dost < Ar. dūst; TrkmT. dowzah < Far. dūzah; TrkmT. soopı < Ar. şūfi; TrkmT. bedrooy “çirkin, kötü görünüşlü” < Far. bed+rū; TrkmT. poosa ~ TT. buse < Far. būse; TrkmT. şoor “tuzlu” < Far. şūr “tuzlu, çorak arazi”; TrkmT. tooti “papağan” < Far. tūtī; TrkmT. zoor ~ TT. zor < Far. zūr; TrkmT. nooyba “fasulye” < Far. lūbiyā.

1.3.6.9. /u/ > /ö/ Değişimi

Dar-yuvarlak /u/ ünlülerinin /ö/ geniş ünlüsüne dönüşmesinde genişletici bir etkiye sahip /ğ/, /h/ ünsüzlerinin, Arapçadan alınma ayın /ç/ sesinin ve ünlü benzeştirmelerinin etkisi vardır: höküm ~ TT. hüküm < Ar. ḥukm; TrkmT. söhbet ~ TT. sohbet < Ar. şuhbet; TrkmT. hökümdaar ~ TT. hükümdar < Ar. ḥukm + Far. dār; TrkmT. höküümet ~ TT. hükümet < Ar. ḥukümet; TrkmT. möhlet ~ TT. mühlet < Ar. muhlet; TrkmT. möhüm ~ TT. mühim < Ar. muhimm; TrkmT. möhür ~ TT. mühür < Far. muhr; TrkmT. şöhle ~ TT. şule < Ar. şu'le; TrkmT. ömür ~ TT. ömür < Ar. 'umr; TrkmT. möömiin ~ TT. mümin < Ar. mu'min; TrkmT. şöhraat ~ TT. şöhret < Ar. şuhret; TrkmT. zöhre “çoban yıldızı” ~ TT. zühre < Ar. zuhre; TrkmT. höziir ~ TT. huzur < Ar. ḥuzūr.

1.3.6.10. /ū/ > /ö/, /öö/ Değişimi

Arapça ve Farsça menşeli sözcüklerin bünyesindeki asli uzun u ünlüleri ö geniş ünlüsüne dönüşmüştür: TrkmT. gör “mezar” < Far. gūr; TrkmT. gööyää (TDS. göyā) ~ TT. güya < Far. gūyā; TrkmT. nöker “hizmetçi” < Far. nūger.

1.3.6.11. /ü/ > /ö/ Değişimi

Oluşumunda /m/, /h/ ünsüzlerinin ve ünlü benzeştirmelerinin etkisi söz konusudur: TrkmT. möhüm ~ TT. mühim < Ar. muhimm.

1.3.6.12. /u/ > /ä/ Değişimi

Oluşumunda genişletici bir etkiye sahip /h/ ünsüzünün ve ünlü benzeştirmelerinin etkisi vardır: TrkmT. mäkäm ~ TT. muhkem < Ar. muhkem; TrkmT. määtääç (TDS. mätäch) ~ TT. muhtaç < Ar. muhtâc.

1.3.6.13. /ü/ > /e/ Değişimi

Oluşumunda ünlü benzeştirmelerinin etkisi söz konusudur: TrkmT. belent < Far. bülend.

1.4. Ünlü Türemesi

Ünlü türemesi sözcüğün asli yapısında bulunmayan bir ünlünün sonradan değişik fonetik nedenlerle ortaya çıkması hadisesidir. Türkçenin sözcük sonlarında yan yana kabul etmediği ünsüzler Arapça ve Farsçadan alınma sözcüklerde bulunur. Bu sözcüklerin bir kısmında telafuzu kolaylaştırmak için iki ya da daha fazla ünsüz arasında kısa bir ünlünün türediği görülür (Özçelik, 2004, s. 555-556). Aynı doğrultuda akıcı ve sızıcı /r/, /l/ ünsüzü ile başlayan sözcüklerde ön ses konumunda ünlü türemeleri görülür.

1.4.1. Sözcük Başında Ünlü Türemeleri

Bilindiği gibi akıcı ve sızıcı /r/, /l/ ünsüzleri telaffuzu güçleştiren seslerdir. Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınma bazı sözcük başlarındaki ünlü türemelerinde dildeki az çaba yasası etkili olmuştur: TrkmT. oraşaan “aydın, parlak” < Far. rū+şen; TrkmT. oraaza “oruç, Ramazan ayı” ~ TT. oruç < Far. rûze.

1.4.2. Sözcük İçinde Ünlü Türemeleri

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınma sözcüklerde sözcüğün asli yapısında olmadığı halde iki ya da daha fazla ünsüz arasında çoğunlukla kısa bir ünlünün türediği görülür.

1.4.2.1. /a/ Türemesi

TrkmT. kapasa ~ TT. kafes < Ar. kafes; TrkmT. gahar ~ TT. kahır < Ar. qahr.

1.4.2.2. /e/ Türemesi

TrkmT. şäher ~ TT. şehir < Far. şeh̄r.

1.4.2.3. /ı/ Türemesi

TrkmT. dahil ~ TT. dahil < Ar. daħl; TrkmT. nağış ~ TT. nakış < Ar. naqş; TrkmT. pasıl ~ TT. fasıl < Ar. faşl; TrkmT. paatışaa ~ TT. padişah < Far. pādşāh; TrkmT. ılım ~ TT. ilim < Ar. ‘ilm; TrkmT. gabır ~ TT. kabir < Ar. qabr; TrkmT. atır “güzel koku” < Ar. ‘ıtr; TrkmT. labız ~ TT. lafız < Ar. lafz; TrkmT. nağım “korunma amacıyla açılan çukur, siper” < Ar. naqb “delme, delik açma, lağım açma”.

1.4.2.4. /i/ Türemesi

TrkmT. pähim ~ TT. fehim < Ar. fehmi; TrkmT. zehiin ~ TT. zihin < Ar. zihni; TrkmT. nebit ~ TT. neft < Ar. neft; TrkmT. setir ~ TT. satır < Ar. satr; TrkmT. neşiryaat ~ TT. neşriyat < Ar. neşriyyāt.

1.4.2.5. /u/ türemesi

TrkmT. hovuz ~ TT. havuz < Ar. ĥavz; TrkmT. zulum ~ TT. zulüm < Ar. zulm; TrkmT. pırgawun ~ TT. firavun < Ar. fir‘avn; TrkmT. dowul ~ TT. davul < Ar. ṭabl.

1.4.2.6. /ü/ Türemesi

TrkmT. cübüt ~ TT. çift < Far. cuft; TrkmT. höküm ~ TT. hüküm < Ar. hukm; TrkmT. möhür ~ TT. mühür < Ar. muhr; TrkmT. şüdügär “Ekin toplandıktan sonra sürülen yer” < Far. şidkār / şitkār; TrkmT. hüşür “öşür, onda bir” < Ar. ‘uşr.

1.5. Ünlü Düşmesi

Ünlü düşmesi sözcüğü teşkil eden ünlülerden birinin düşmesidir. Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınma sözcüklerin bir kısmında iç ses konumundaki bazı ünlülerin düştüğü görülür. İç ses konumundaki ünlüler orta hecenin vurgusuzluğundan dolayı ilk önce kısılır akabinde düşer:

1.5.1. a Düşmesi

TrkmT. cerhet ~ TT. cerahat < Ar. cerāhat.

1.5.2. e Düşmesi

TrkmT. ähmiyet ~ TT. ehemmiyet < Ar. ehemmiyyet; TrkmT. päälvaan (TDS. pälvaan) ~ TT. pehlivan < Far. pehlevān; TrkmT. heycaan ~ TT. heyecan < Ar. heyecān.

1.5.3. i Düşmesi

TrkmT. ääşgäär ~ TT. aşikār < Far. āşikār; TrkmT. aayna ~ TT. ayna < Far. āyîne; TrkmT. aaşna ~ TT. aşına < Far. āşinā; raayat < Ar. ra‘iyyet; TrkmT. vesyet ~ TT. vasiyet < Ar. vaşiiyyet; TrkmT. zuryaat ~ TT. zürriyet < Ar. zurriyyet; TrkmT. aanna “Haftanın beşinci günü, cuma” < Far. āzîne.

1.5.4. ü Düşmesi

TrkmT. zulmat < Ar. zulumât.

1.6. Hece Kaynaşması / Büzülme

Büzülme bir sözcükte kimi zaman ünlülerden birinin, ya da kimi zaman da yanındaki zayıf ünsüzlerin (t, d > z > y, ğ, h) düşmesi hadisesidir. Bu durumda önce ünsüzlerden biri erir, akabinde yan yana gelen ünlüler kaynaşarak tek ünlü haline gelir: çaarşaaav “çarşaf” < Far. çâder+şeb; çaarçuva “çerçeve” < Far. çehar + çuube, çääryek “çeyrek” < Far. çehar + yek, TrkmT. paataa ~ TT. fatiha < Ar. fâtiha; täaret “taharet, temizlik < Ar. tahâret; coomart “cömert” < Far. cevân+merd; päälvaan “pehlivan” < Far. pehlevân; işdää “iştah” < Ar. iştiḥā, TrkmT. neresse “Olgun olmayan, olgunlaşmamış” < Far. nâ + reşide; TrkmT. tarpa-taayın “aniden, birdenbire” < Ar. turfetu'l ‘ayn.

2. SONUÇ

Türkmen Türkçesi Oğuz grubu Türk yazı dilleri içerisinde yer alır. Bu gruptaki diğer yazı dillerine oranla ana Türkçedeki asli uzunlukları büyük bir oranda koruyan Türk yazı dilidir. Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınma sözcüklerdeki asli uzunlukların büyük bir kısmı korunmuştur: TrkmT. alaamat ~ TT. alamet < Ar. ‘alâmet “iz, işaret”; TrkmT. ikbaal ~ TT. ikbal < Ar. iqbâl; TrkmT. iklim ~ TT. iklim < Ar. iklîm; TrkmT. ikraar ~ TT. ikrar < Ar. ikrâr; TrkmT. peryaat ~ TT. feryat < Far. feryād...vb.

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsça menşeli sözcüklerin bir kısmındaki birincil uzun ünlüler yarım ünlü değerindeki w, y ünsüzleriyle diftonglu olarak yazıya aktarılmıştır: TrkmT. röwşen “parlak, aydın” < Far. rû+şen; TrkmT. dowzah “cehennem” < Far. dūzah; TrkmT. beyhuuş “akılsız, anlayışsız” < Far. bî + hūş; TrkmT. küyze “testi” < Far. kūze TrkmT. veyran ~ TT. viran < Far. vîrân; TrkmT. beyhuuda ~ TT. beyhude < Far. bî-hūde. Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınan sözcüklerdeki asli uzunlukların diğer bir kısmı ise değişik nedenlerle kısaltmaya maruz kalmıştır.

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınan sözcüklerdeki asli uzun ünlülerin bir kısmı, ünlü benzeştirmeleri ve ünlü uyumları neticesinde ses değişikliğine maruz kalmış ve kısaltılmışlardır: TrkmT. cahan ~ TT. cihan < Far. cihân; TrkmT. daana “bilgili” < Far. dānā, TrkmT. amanat ~ TT. emanet < Ar. emānet; TrkmT. owaaz ~ TT. avaz < Far. āvāz; TrkmT. owarra “uzak yer” ~ TT. avare < Far. āvāre.

Türkmen Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınma sözcüklerde ses olayları neticesinde oluşan ikincil uzun ünlüler birkaç grupta ele alınabilir. Bu ünlülerin bir kısmı ünsüz yitimi sonucunda gerçekleşmiştir: kööne “eski”

< Far. kohne, mäakäm “muhkem” < Ar. muhkem, mäatääç (TDS. mätäç) “muhtaç” < Ar. muhtâç; , noobat “nöbet” < Ar. nevbet, tooba “tövbe” < Ar. tevbe; moolla < Ar. mevlâ. İkincil uzun ünlülerin diğer bir kısmı ise hece kaynaşması sonucu oluşmuştur: çaarşaaav “çarşaf” < Far. çâder+şeb, çaarçuva “çerçeve” < Far. çehar + çuube, çääryek “çeyrek” < Far. çehar + yek, tääret “taharet, temizlik < Ar. taḥâret. Bünyesinde ayın /ɣ/ ve hemze /ə/ bulunan sözcüklerdeki ünlülerin bir kısmı Türkmen Türkçesinde uzamıştır: möömin “mümin” < Ar. mü'min, määlim (TDS. mälim) “malum” < Ar. ma'lüm, tääsiir “teesir” < Ar. te'siir, näälet “lanet” < Ar. la'net; TrkmT. daawaa ~ TT. dava < Ar. da'vâ.

Türkmen Türkçesinin en belirgin özelliklerinden bir tanesi de sözcük tabanlarındaki yuvarlaklaşmalardır. Aslında kuzey grubu Türk lehçelerinin karakteristik bir özelliği olan bu yuvarlaklaşmalar etkisini Türkmen Türkçesinde de göstermiştir. Türkçe sözcüklerde olduğu gibi Arapça ve Farsçadan alınma sözcüklerde bünyesinde dudak ve diş dudak ünsüzü bulunan sözcüklerdeki düz ünlüler sistemli bir şekilde yuvarlaklaşmıştır: TrkmT. owaaz ~ TT. avaz < Far. âvâz; TrkmT. howuz ~ TT. havuz < Ar. ḥavz; TrkmT. dowul ~ TT. davul < Ar. ṭabl; TrkmT. mukaam ~ TT. makam < Ar. makâm; TrkmT. coğaaap ~ TT. cevap < Ar. cevâb; TrkmT. owsun ~ TT. efsun < Far. efsûn; TrkmT. rowaa ~ TT. reva < Far. revâ; TrkmT. cöwher ~ TT. cevher < Ar. cevher; TrkmT. cuwaan ~ TT. civan < Far. cevân; TrkmT. cuwaan ~ TT. civan < Far. civân; TrkmT. mukdaar ~ TT. miktar < Ar. miqdâr; TrkmT. möwsüm ~ TT. mevsim < Ar. mevsim vb.

KAYNAKLAR

- Azmun, Y. (1990). Türkmençe Asli ve Dolaylı Uzun Ünlüler. *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi)* Center For Middle East Studies of Harvard University, (14), 75-94.
- Buran, A. (2006). Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağzlarında İkincil Uzun Ünlüler. *II. Kayseri Ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Kayseri, 10-12 Nisan 2006.
- Buran A.-Alkaya, E.(2007). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Coşkun, V. (2010). *Türkçenin Ses Bilgis* (2. Baskı). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Demircan, Ö. (2013). *Türkçenin Ses Dizimi* (4.Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Eker, S. (2010). *Çağdaş Türk Dili* (6. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergenç, İ. (2002). *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Kara, M. (2012). *Türkmen Türkçesi Grameri*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Oytun Altun, H. (2012). Türkiye Türkçesindeki Arapça Alıntı Kelimelerde Ünlü Uyumsuzlukları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 55-71.

- Özçelik, S. (2004). Türkçede Kullanılan Arapça Kelimelerde Görülen Ses Olayları Üzerine Bazı Tespitler. *Türk Dili*, (634), 550-563.
- Öztekten, Ö. (2001). Türkçedeki Arapça Alıntılarının Fonolojisi Üzerine, *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (10), 315-321.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg Yayıncılık.
- Tekin, T. (1958). Aynılı ve Hemzeli Kelimeler. *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, VIII (86), 110-113.
- Türk Dil Kurumu, (2009). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara
- Zülfikar, Hamza, (1995). Doğu Kökenli Kelimelerin Son Hecelerindeki Uzun Ünlülerin Kısalması, *TD*, 521, 435-448.